

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.70>

СУДОВЕ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Яніцька І.А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу,
Національний Університет «Одеська юридична академія»
e-mail: lunchik.inna@gmail.com*

Яніцька І.А. Судове встановлення фактів, що мають юридичне значення: правова природа та процесуальні особливості.

Вказується, воєнний стан в Україні зумовлює виникнення нових правових та соціальних викликів. Одним із них є необхідність встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини одним із батьків. Цей процес набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні в контексті мобілізації, надання відстрочок від призову та соціального захисту осіб, які виконують обов'язки щодо виховання дитини без участі іншого з батьків.

У статті досліджуються правові та процедурні аспекти встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини одним із батьків в умовах воєнного стану в Україні. Підкреслюється актуальність цього питання у зв'язку з мобілізаційними процесами, наданням відстрочки від призову та забезпеченням соціального захисту осіб, які фактично виконують обов'язки щодо виховання дитини без участі іншого з батьків. Звертається увага на законодавчі зміни, зокрема внесення до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» положень, що передбачають можливість судового встановлення факту самостійного виховання дитини. Визначено, що окреме провадження є ефективним процесуальним механізмом підтвердження юридичних фактів, які мають соціальне значення та забезпечує реалізацію прав осіб без необхідності вирішення спору про право.

Розкрито сутність юридичних фактів як підстав виникнення, зміни чи припинення правовідносин, їхнє значення для реалізації права на соціальні пільги, відстрочки від мобілізації, пенсійне забезпечення. Окрема увага приділяється питанням утримання дитини вітчизном або мачухою та правовим умовам, за яких такий обов'язок може виникати. Підкреслюється, що підтвердження факту утримання можливе лише за наявності обставин, які унеможливають виконання цього обов'язку біологічними батьками чи іншими родичами. Наголошено на необхідності вдосконалення виконавчого провадження у справах про утримання дітей шляхом запровадження пріоритетного порядку виконання судових рішень, посилення координації між судами, органами опіки та соціальними службами.

Встановлення факту самостійного виховання дитини є важливим інструментом реалізації принципу найкращих інтересів дитини, сприяє соціальній справедливості та потребує подальшої нормативної конкретизації й уніфікації правозастосовної практики.

Ключові слова: юридичні факти, воєнний стан, судова практика, виконавче провадження, дитина, батьки, судові рішення, суд, окреме провадження, вітчизн, мачуха, заявник, заінтересована особа, орган опіки та піклування, батьківське піклування, виконання рішення, встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Yanitska I.A. Judicial establishment of facts of legal significance: legal nature and procedural features.

It is indicated that martial law in Ukraine leads to the emergence of new legal and social challenges. One of them is the need to establish the fact of independent upbringing and maintenance of a child by one of the parents. This process becomes especially relevant in the context of martial law in Ukraine in

the context of mobilization, granting deferrals from conscription and social protection of persons who perform duties related to raising a child without the participation of the other parent

The article examines the legal and procedural aspects of establishing the fact of independent upbringing and maintenance of a child by one of the parents under martial law in Ukraine. The relevance of this issue is emphasized in connection with mobilization processes, granting a deferral from conscription and ensuring social protection for persons who actually perform duties related to raising a child without the participation of the other parent. Attention is drawn to legislative changes, in particular, the introduction of provisions into the Law of Ukraine “On Mobilization Training and Mobilization” that provide for the possibility of judicial establishment of the fact of independent upbringing of a child. It is determined that separate proceedings are an effective procedural mechanism for confirming legal facts that have social significance and ensure the realization of the rights of individuals without the need to resolve a dispute about the law.

The essence of legal facts as grounds for the emergence, change or termination of legal relations, their significance for the realization of the right to social benefits, deferrals from mobilization, and pension provision is revealed. Special attention is paid to the issues of child support by a stepfather or stepmother and the legal conditions under which such an obligation may arise. It is emphasized that confirmation of the fact of support is possible only in the presence of circumstances that make it impossible for biological parents or other relatives to fulfill this obligation. The need to improve enforcement proceedings in cases of child support by introducing a priority order for the execution of court decisions, strengthening coordination between courts, guardianship authorities and social services is emphasized.

Establishing the fact of independent upbringing of a child is an important tool for implementing the principle of the best interests of the child, contributes to social justice and requires further regulatory specification and unification of law enforcement practice.

Key words: legal facts, martial law, judicial practice, enforcement proceedings, child, parents, court decision, court, separate proceedings, stepfather, stepmother, applicant, interested person, guardianship and trusteeship body, parental care, enforcement of the decision, establishment of facts of legal significance.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в Україні виникають нові правові та соціальні виклики. Одним із таких викликів є встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини одним із батьків. Цей процес набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні в контексті мобілізації, надання відстрочок від призову та соціального захисту осіб, які виконують обов’язки щодо виховання дитини без участі іншого з батьків.

Згідно з постановою Великої Палати Верховного Суду у справі № 201/5972/22 [9], встановлення факту самостійного виховання дитини може бути здійснене без наявного спору про право, якщо обсяг прав одного з батьків обмежений або припинений через обставини, що виникли в умовах воєнного стану. Це рішення підкреслює важливість судового підтвердження цього факту для реалізації правових наслідків, таких як отримання відстрочки від мобілізації або соціальних пільг.

Законодавчі зміни, зокрема внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [16], визначають можливість отримання відстрочки для осіб, які самостійно виховують дитину, за умови наявності відповідного судового рішення. Це підкреслює необхідність чіткого правового регулювання та процедурного механізму встановлення такого факту.

Водночас наявна практика виконавчого провадження в цій категорії справ потребує вдосконалення, щоб гарантувати оперативне та ефективне забезпечення прав дитини та батька (матері), уникнути затримок у стягненні аліментів та забезпечити реальний захист соціальних прав.

У науковій літературі та правозастосовчій практиці також наголошується на важливості розмежування між фактами самостійного виховання та підставами для позбавлення батьківських прав. Встановлення факту самостійного виховання не повинно автоматично тлумачитися як підстава для позбавлення батьківських прав, оскільки це потребує окремого судового розгляду та оцінки обставин справи.

Метою цієї статті є аналіз правових підстав та процедурних аспектів встановлення факту самостійного виховання дитини в умовах воєнного стану, оцінка ефективності існуючого законодавства та судової практики, а також визначення шляхів вдосконалення виконавчого провадження у цій категорії справ.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика встановлення юридичних фактів, зокрема факту утримання та самостійного виховання дитини, активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, до таких праць можна віднести дисертаційні дослідження Р.С. Нікітенка «Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу», Т.Ц. Кашперської «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів», Г.В. Чурпіти «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку несповного цивільного судочинства», Т.Л. Лузан «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні», О.А. Явор «Юридичні факти в сімейному праві України».

У класичній цивільно-правовій доктрині юридичні факти розглядаються як обставини, від яких залежать виникнення, або припинення цивільних прав і обов'язків [3, с. 265; 5; 8]. Особливу увагу приділяють розмежуванню спорів про право та факт, оскільки від цього залежить застосування порядку окремого провадження [2; 6].

Окрема увага в літературі приділяється змінам законодавства у зв'язку з воєнним станом, зокрема внесенню змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [16] та застосуванню нових процедурних підходів у порядку окремого провадження (Закон України № 3633-IX, 2024; Постанова КМУ № 560, 2024).

Судова практика останніх років демонструє, що встановлення факту самостійного виховання дитини стало можливим у судовому порядку як підстава для соціально-правового захисту, зокрема для військовослужбовців, які виховують дитину без участі іншого з батьків (справа № 127/3622/24, Верховний Суд, 2025).

Разом із тим, у наукових працях наголошується на недостатній врегульованості виконавчого провадження у таких справах, що може призводити до затримок у стягненні аліментів та соціальних виплат, а отже, потребує законодавчого вдосконалення та уніфікації процесуальних механізмів.

Таким чином, низка питань теоретичного і практичного характеру залишаються невирішеними чи дискусійними, що зумовлює потребу у здійсненні наукових пошуків у цьому напрямку. Огляд літератури та судової практики свідчить про актуальність наукового аналізу встановлення факту утримання дитини в умовах воєнного стану та необхідність формування пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Юридичні факти становлять сферу безпосередньої взаємодії права з реальною дійсністю, у межах якої абстрактні норми набувають конкретного змісту через життєві обставини. Саме вони забезпечують перехід від нормативного припису до фактичних суспільних відносин, зумовлюючи виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Таким чином, дослідження юридичних фактів розкриває їхню інтеграційну функцію – поєднання права з соціальною практикою, що об'єктивно зумовлює міждисциплінарний характер цього феномену та потребує його аналізу у взаємозв'язку з соціологією, теорією управління, філософією права та іншими суспільними науками [1, с. 150].

Юридичні факти як правова категорія мають подвійний – матеріальний і юридичний – вимір. У матеріальному аспекті вони постають як конкретні життєві обставини, події чи дії, що відбуваються у реальній дійсності. У юридичному аспекті ці обставини набувають нормативного значення – тобто закріплюються у нормі права як такі, що зумовлюють настання юридичних наслідків, зокрема виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Таким чином, юридичні факти виступають посередником між фактичною поведінкою суб'єктів і дією правової норми, забезпечуючи зв'язок реального життя з механізмом правового регулювання [22, с. 45].

Серед українських дослідників наголошується, що встановлення фактів самостійного утримання та виховання дітей має не лише цивільно-правове, але й соціально-правове значення, адже від нього залежить реалізація прав дитини, отримання соціальних пільг та відстрочки від мобілізації. Праці з аналізом практики Верховного Суду України підкреслюють, що судова оцінка обставин справи у таких випадках повинна бути комплексною, враховувати інтереси дитини та обмеження прав іншого з батьків (Велика Палата ВС, 2024-2025).

Сучасна судова практика підтверджує зростання ролі окремого провадження як особливої форми цивільного процесу, спрямованої на забезпечення ефективного та справедливого правосуддя у справах, що не містять спору про право і, зокрема, у справах щодо встановлення фактів, що мають самостійне значення (ст. 293 ЦПК України [23]). В умовах реформування судової системи

України та посилення уваги до гарантій доступу до правосуддя саме окреме провадження набуває значення гнучкого інструменту реалізації та підтвердження прав осіб у випадках, коли відсутня конфліктність правових позицій сторін.

Законодавче визначення окремого провадження та його процесуальна природа демонструють відмінність цієї форми судочинства від позовного провадження, оскільки її мета полягає не у вирішенні спору, а у встановленні юридичних фактів, які породжують чи змінюють правові наслідки для учасників цивільних правовідносин. Водночас розвиток правозастосовної практики вимагає чіткого окреслення меж між фактичними обставинами, що можуть бути встановлені в порядку окремого провадження, та тими, що пов'язані зі спірними матеріально-правовими вимогами.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [17] наголошується, що суд у порядку окремого провадження може вирішувати спір про факт чи стан, але не спір про право цивільне. Метою такого розгляду є виключно підтвердження або спростування факту, який має юридичне значення і характеризується безспірністю. Якщо ж у процесі розгляду з'ясується, що існує спір про право, суд повинен залишити заяву без розгляду та роз'яснити заявникові право звернення з позовом у загальному порядку.

Позицію Пленуму деталізовано у практиці Верховного Суду, зокрема у постанові від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17 (провадження № 61-15965св19) [10]. Суд підкреслив, що справи про встановлення фактів підлягають розгляду в порядку окремого провадження лише за сукупності таких умов: юридичні факти породжують правові наслідки; заявник не має іншої можливості отримати або відновити документ, що підтверджує цей факт; закон не передбачає іншого порядку встановлення відповідних обставин; встановлення факту не пов'язане з вирішенням спору про право.

Поліщук П. А. зазначає, що для розгляду в порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, мають бути дотримані такі сукупні умови: факт повинен мати юридичне значення; встановлення факту не повинно бути пов'язане з вирішенням спору про право; відсутність іншої можливості встановити факт; відсутність позасудового порядку встановлення такого факту [8].

Таким чином, правова природа окремого провадження визначається його непозовним характером та спрямованістю на забезпечення правової визначеності без необхідності вступати в спірні правовідносини. Це провадження має допоміжний, підтверджувальний характер і виступає процесуальним механізмом реалізації принципу доступу до правосуддя у випадках, коли для захисту прав особи необхідно встановити юридичний факт, що не викликає спору про право.

Серед юридичних фактів, що можуть бути встановлені у порядку окремого провадження, особливе місце посідають факти перебування на утриманні. Їх значення виходить за межі суто приватно-правової сфери, оскільки такі факти мають безпосередній соціальний вимір. Найчастіше потреба у встановленні факту перебування на утриманні виникає для реалізації вразливими категоріями населення – дітьми, особами з інвалідністю, пенсіонерами, утриманцями померлого годувальника – права на пільги, соціальні компенсації, пенсійне забезпечення або отримання матеріальної допомоги у зв'язку із втратою годувальника.

Попри те, що більшість справ цієї категорії пов'язана саме із смертю годувальника, ЦПК України не містить обмежень щодо можливості встановлення такого факту і в інших ситуаціях, коли підтвердження факту утримання є необхідною умовою реалізації прав заявника. Це свідчить про гнучкість правового механізму окремого провадження і водночас визначає актуальність дослідження його застосування у справах цієї категорії.

Насамперед, для правильного вирішення питання щодо встановлення факту перебування на утриманні необхідно визначити мету його встановлення. Як слушно зазначено у пункті 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [17], для визнання факту юридичним суд має з'ясувати його значення та мету встановлення, оскільки один і той самий факт може мати юридичні наслідки для певних осіб і бути юридично нейтральним – для інших.

Питання утримання малолітніх і неповнолітніх дітей детально врегульовано Сімейним кодексом України [21]. Так, відповідно до статті 180 СК України, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Способи виконання цього обов'язку визначаються домовленістю між батьками (стаття 181 СК України), а у разі відсутності згоди – за рішенням суду.

Крім того, статті 265 та 267 СК України встановлюють обов'язок бабусі, дідуся, а також повнолітніх братів і сестер надавати утримання малолітнім і неповнолітнім родичам, якщо останні потребують матеріальної допомоги. Аналогічно, стаття 268 СК України передбачає обов'язок вітчима та мачухи утримувати дітей, які з ними проживають, у разі відсутності батьків чи інших осіб, зобов'язаних за законом надавати утримання.

Отже, утримання дітей до досягнення ними 18 років є законодавчо встановленим обов'язком батьків, а також у певних випадках – інших родичів. Якщо між сторонами виникає спір щодо обсягу чи способу виконання цього обов'язку, такий спір підлягає розгляду в порядку позовного або наказного провадження, що прямо впливає з положень ЦПК України.

Водночас, коли між сторонами відсутній спір про право, але необхідно документально підтвердити сам факт перебування на утриманні (наприклад, для призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, отримання пільг або соціальних виплат), відповідна заява підлягає розгляду в порядку окремого провадження. Саме у таких випадках встановлення факту має виключно підтвердний характер, не пов'язане з визначенням обсягу прав чи обов'язків сторін і спрямоване на створення умов для реалізації суб'єктивного права заявника.

Таким чином, установлення факту перебування на утриманні у порядку окремого провадження є процесуальним механізмом забезпечення соціальної справедливості та правової визначеності у ситуаціях, коли відсутній спір, але виникає потреба в офіційному підтвердженні фактичних життєвих обставин, що мають юридичне значення.

Останні роки ознаменувалися активним переглядом судової практики у справах про встановлення факту самостійного утримання та виховання дитини, що зумовлено як змінами законодавства, так і новими соціально-правовими викликами, пов'язаними з воєнним станом.

Після 24 лютого 2022 року (з початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України) у судовій практиці спостерігається зростання кількості заяв про встановлення факту самостійного утримання та виховання дитини одним із батьків, найчастіше – батьком. Така тенденція зумовлена практичними потребами реалізації положень статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» [13], якою передбачено, що самостійне виховання дитини (дітей) віком до 18 років є підставою для звільнення з військової служби як для мобілізованих, так і для військовослужбовців за контрактом.

Крім того, у травні 2024 року Постанова Кабінету Міністрів України № 560 [15] визначила, що серед документів, які підтверджують підстави для відстрочки від мобілізації, може бути й рішення суду про встановлення факту самостійного виховання дитини. Це означає, що законодавець не лише визнав правову можливість такого встановлення, а й закріпив її у нормативному порядку.

11 вересня 2024 року Велика Палата Верховного Суду у справі № 201/5972/22 [9] дійшла висновку, що факт одноосібного виховання дитини не може бути встановлений у порядку окремого провадження, оскільки в таких справах наявний спір про право між батьками. Відтак, заяви цієї категорії мали залишатися без розгляду.

Однак уже 02 квітня 2025 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 127/3622/24 [11] *de facto* відступив від цієї позиції, створивши підґрунтя для нового підходу до тлумачення правових норм.

У зазначеній справі військовослужбовиця, яка проходила службу за контрактом, звернулася до суду із заявою про встановлення факту самостійного виховання дитини з метою звільнення з військової служби на підставі пункту 3 частини 12 статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [13]. Суд першої та апеляційної інстанцій відмовили в задоволенні заяви, посилаючись на позицію Великої Палати 2024 року.

У пункті 83 постанови підкреслено, що наявність спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини свідчить про необхідність розгляду справи у позовному провадженні з обов'язковим залученням органу опіки та піклування. В пункті 93 постанови зроблено висновок, що за таких умов заяву про встановлення факту самостійного виховання слід залишити без розгляду.

Суд виходив з того, що якщо існують підстави для позбавлення одного з батьків батьківських прав (винні дії чи бездіяльність), то правильним процесуальним шляхом є саме позов про позбавлення батьківських прав, а не звернення із заявою про встановлення юридичного факту. Крім того, у пункті 74 постанови Велика Палата зазначила, що всі сімейні права та обов'язки врегульовані Сімейним кодексом і можуть бути підтверджені виключно актами цивільного стану (свідомством

про смерть, рішенням про позбавлення батьківських прав тощо), тож додаткового встановлення факту одноосібного виховання не потребують.

Однак зазначене рішення базувалося на нормах, чинних до 18 травня 2024 року, тобто до набрання чинності Законом № 3633-IX, яким внесено зміни до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [16]. Саме ці зміни вперше прямо передбачили можливість встановлення факту самостійного виховання дитини в судовому порядку.

12 лютого 2025 року справа була передана на розгляд Великої Палати Верховного Суду для уточнення висновку щодо можливості встановлення такого факту в окремому провадженні.

19 березня 2025 року Велика Палата ухвалила повернути справу до Третьої судової палати, вказавши, що її попередні висновки ґрунтувалися на законодавстві, чинному до набрання чинності Законом № 3633-IX від 18 травня 2024 року [14], яким статтю 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» викладено в новій редакції.

Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 2 квітня 2025 року у справі № 127/3622/24 наголосила, що в умовах воєнного стану факт самостійного виховання дитини може існувати без наявності спору про право, якщо обставини свідчать про обмеження або припинення участі іншого з батьків у житті дитини. У таких випадках суд, діючи в порядку окремого провадження, має можливість активно досліджувати обставини справи, залучаючи органи опіки та піклування для встановлення реального стану виховання і утримання дитини. Таким чином, у певних життєвих ситуаціях – зокрема, в умовах війни, тривалого розлучення з родиною, відсутності можливості реалізовувати батьківські права – встановлення цього факту є єдиним можливим механізмом захисту прав дитини та матері чи батька.

Така правова позиція сприяє дотриманню балансу між інтересами держави та найкращими інтересами дитини, як це передбачено статтею 3 Конвенції ООН про права дитини та статтею 65 Конституції України. Судовий контроль у цій категорії справ виступає гарантією, що рішення про самостійне виховання не буде використане для зловживань або фіктивного звільнення від військової служби.

З практичної точки зору, позиція Верховного Суду, сформована у 2025 році, створює новий ефективний механізм захисту прав дітей, адже справи в порядку окремого провадження розглядаються швидше, ніж позовні, що мінімізує ризики залишення дитини без належного піклування. Сучасна практика Верховного Суду демонструє гнучкість судової системи та її готовність реагувати на нові правові виклики, забезпечуючи реальне, а не формальне застосування принципу найкращих інтересів дитини.

Таким чином, судова практика 2024-2025 років демонструє еволюцію підходу Верховного Суду: від категоричного заперечення можливості встановлення факту самостійного виховання дитини – до його визнання необхідним механізмом соціального захисту в окремих обставинах, зокрема в умовах воєнного стану. Такий підхід відповідає принципу найкращих інтересів дитини та забезпечує дотримання балансу між інтересами сім'ї, держави та військової служби.

Аналіз наведених судових рішень дає підстави стверджувати, що підходи Верховного Суду до можливості встановлення факту самостійного виховання дитини в порядку окремого провадження зазнали суттєвої трансформації. Якщо у 2024 році Велика Палата Верховного Суду виходила з презумпції неможливості такого встановлення (постанова у справі № 201/5972/22), то в 2025 році Касаційний цивільний суд фактично визнав його допустимим за певних обставин (справа № 127/3622/24).

Такі зміни зумовлені еволюцією законодавчого регулювання, зокрема ухваленням Закону № 3633-IX від 18 травня 2024 року [14], яким внесено зміни до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та передбачено судовий порядок підтвердження факту самостійного виховання та утримання дитини. Ця нова норма стала самостійною юридичною підставою для звернення до суду у порядку окремого провадження.

Враховуючи положення норми абз. 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у судовій практиці значно почастишали звернення громадян із заявами про встановлення факту утримання дітей, зокрема – вітчимами або мачухами, які проживають разом із дітьми своєї (свого) дружини (чоловіка).

Згідно зі ст. 180 Сімейного кодексу України [21], батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Таким чином, первинний і безумовний обов'язок щодо утримання дитини покладається саме на її батьків.

Разом із тим, хочеться звернути увагу на те, що ч. 1 ст. 268 СК України передбачає, що мачуха чи вітчим зобов'язані утримувати малолітніх або неповнолітніх пасинка чи падчерку, які з ними проживають, лише за наявності певних умов, а саме:

- у дитини відсутні мати, батько, дід, баба, повнолітні брати чи сестри або ці особи з поважних причин не можуть надавати належного утримання;
- вітчим або мачуха можуть надавати матеріальну допомогу.

Таким чином, обов'язок вітчима (мачухи) утримувати дітей не є безумовним і має допоміжний (субсидіарний) характер. Встановлення факту такого утримання в судовому порядку можливе лише за доведеності обставин, що виключають або унеможливають виконання цього обов'язку біологічними батьками чи іншими близькими родичами.

З огляду на це, заявник має подати належні та допустимі докази, зокрема:

- підтвердження фактичного утримання дітей (довідки з місця роботи, квитанції про витрати, довідки із закладів освіти щодо участі у вихованні тощо);
- відомості про неможливість матері дитини самотійно утримувати дітей;
- докази ухилення біологічного батька від виконання обов'язку щодо утримання дітей (довідка виконавчої служби про заборгованість зі сплати аліментів, вирок суду за ст. 164 КК України, довідки про відсутність майна чи доходів, тощо);
- докази неможливості інших родичів надавати матеріальну допомогу.

Проте аналіз судової практики свідчить, що навіть наявність зазначених доказів не гарантує позитивного вирішення питання. Так, у справі № 288/3473/23 (рішення Попільнянського районного суду Житомирської області) [19] суд дійшов висновку, що довідка про наявність заборгованості зі сплати аліментів сама по собі не свідчить про відсутність обов'язку батька щодо утримання дітей і не виключає можливості стягнення аліментів у майбутньому.

Аналогічно, у справах № 129/593/24 (рішення Тростянецького районного суду Вінницької області від 03.06.2024 р.) [20] та № 499/1215/24 (постанова Одеського апеляційного суду від 10.06.2025 року) [12] суд відмовив у задоволенні заяви, зазначивши, що чинним законодавством не передбачено обов'язку вітчима утримувати дітей своєї дружини, якщо існує можливість виконання цього обов'язку біологічним батьком.

Отже, суди загалом дотримуються позиції, що встановлення факту утримання дитини вітчимом не підлягає розгляду в порядку окремого провадження, оскільки такий факт не породжує самостійних юридичних наслідків у розумінні ст. 293 ЦПК України, а обов'язок щодо утримання залишається за біологічними батьками.

Таким чином, законодавча конструкція статті 268 СК України не створює правової підстави для автоматичного визнання факту утримання дитини вітчимом як юридичного факту, що має значення для звільнення від мобілізації. Необхідність судового встановлення такого факту може виникати лише за умов виключного характеру, коли буде доведено відсутність або неспроможність усіх осіб, зобов'язаних законом утримувати дитину.

Висновки. У новій практиці Верховного Суду простежується прагнення до гнучкішого, соціально орієнтованого підходу, який відповідає умовам воєнного стану та принципу найкращих інтересів дитини, закріпленому у статті 3 Конвенції ООН про права дитини [4]. Визнання можливості судового встановлення факту самостійного виховання у порядку окремого провадження є, по суті, відновленням соціальної справедливості й посиленням гарантій захисту прав дитини та її законного представника в особливих умовах сьогодення.

Слід звернути увагу, що вдосконалення виконавчого провадження у справах про утримання дітей є ключовим елементом реалізації встановлених судом фактів самостійного виховання або утримання. На практиці виникає ситуація, коли суд встановлює факт, що має юридичне значення, але ефективність його реалізації залежить від оперативного виконання відповідних рішень: стягнення аліментів, матеріальної допомоги або соціальних виплат; забезпечення права дитини на житло, освіту та соціальні пільги; врахування обставин воєнного стану, мобілізації та зміни сімейного складу.

Удосконалення виконавчого провадження може включати: створення спеціальної процедури або пріоритетного розгляду справ про виконання рішень щодо утримання та самостійного виховання дітей; координацію між судами, органами опіки та піклування та державними соціальними службами для своєчасного надання допомоги; впровадження електронного моніторингу виконання рішень, що забезпечує прозорість і контроль за реальним утриманням дитини; адаптацію про-

цедур в умовах воєнного стану та кризових ситуацій для зменшення ризику залишення дитини без батьківського піклування.

Таким чином, встановлення юридичного факту у судовому порядку має не лише констатуючий, а й реально-виконавчий ефект, що підвищує захищеність прав дитини та соціально-правових інтересів осіб, які її утримують.

Разом з тим, наявна судова практика свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення правової природи факту утримання дитини вітчимом у контексті звільнення від мобілізації. Відсутність чіткого нормативного регулювання цієї категорії справ призводить до неоднозначного тлумачення судами норм сімейного та процесуального права, що суперечить принципу правової визначеності.

З огляду на це, доцільним є внесення змін до Сімейного кодексу України та Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» з метою конкретизації кола осіб, які вважаються такими, що фактично утримують дітей, незалежно від формального походження обов'язку.

Таке нормативне уточнення сприятиме забезпеченню рівності перед законом, належному соціальному захисту дітей, а також уніфікації судової практики при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку окремого провадження.

Можна констатувати, що встановлення факту перебування на утриманні або самостійного виховання дитини є правовим інструментом, спрямованим не лише на підтвердження певних життєвих обставин, а й на реалізацію низки соціально-правових гарантій – права на допомогу, пільги, пенсію у зв'язку з втратою годувальника, а нині й відстрочку від мобілізації. Таким чином, цей інститут виконує захисну функцію у механізмі забезпечення соціальної справедливості та відповідає принципу найкращих інтересів дитини (ст. 3 Конвенції ООН про права дитини) та принципу верховенства права.

Судова практика демонструє тенденцію до розширеного тлумачення підстав окремого провадження у справах про утримання дітей. Це пов'язано з новими соціальними умовами – воєнним станом, внутрішнім переміщенням осіб, загибеллю чи зникненням годувальників.

Водночас суди наголошують, що цей інститут не може бути інструментом для фіктивних спорів або засобом уникнення виконання військового обов'язку. Тому при розгляді таких справ суди ретельно перевіряють наявність реальних обставин, що свідчать про самостійність виконання обов'язків з утримання та виховання дитини.

Наразі обґрунтованим вважаємо встановлення пріоритетного порядку виконання рішень про встановлення факту самостійного виховання дитини та стягнення аліментів у цих випадках та забезпечення координації між судами, органами опіки та піклування та державними соціальними службами для оперативного виконання рішень. Актуальним є впровадження електронного моніторингу виконання рішень у категорії справ про утримання та самостійне виховання дитини для мінімізації ризику залишення дитини без батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві: поняття, ознаки та властивості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 149–154.
2. Балюк Т.М. Юридична природа окремого провадження у справах про надання права на шлюб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2021. Вип. 64. С. 89–93. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/18-1.pdf>.
3. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23333>.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Мамницький В.Ю., Ножняк О.М., Сєдих В.Р. Процесуальні аспекти розгляду та вирішення справ окремого провадження. *Право і суспільство*. 2018. № 3, ч. 2. С. 61–66. URL: http://www.pravoisusilstvo.org.ua/archive/2018/3_2018/part_2/12.pdf.
6. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Р.М. Мінченко. Одеса: Фенікс, 2010. 222 с.
7. Поліщук П.А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в поряд-

- ку окремого провадження. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 128–133. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635/603>.
8. Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 205–210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23). LIGA:ЗАКОН 360: онлайн-платформа. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121753944>.
10. Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17 (провадження № 61-15965св19). URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/88909705>.
11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 02.04.2025 по справі № 127/3622/24. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/126431570>.
12. Постанова Одеського апеляційного суду від 10.06.2025 року у справі № 499/1215/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128459353>.
13. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3633-20>.
15. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>.
16. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закону України від 21.10.1993 № 3543-XII. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
17. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.
18. Прудникова Н. Можна чи ні встановити факт самостійного виховання дитини через суд. *Юридична Газета*: вебсайт. 09 жовт. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vstanovlennya-faktu-samostiynogo-vihovannya-ditini-v-sudovomu-poryadku.html>.
19. Рішення Попільнянського районного суду Житомирської області у справі № 288/3473/23 від 15 травня 2024 року (провадження № 2-о/288/6/24). Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119197280>.
20. Рішення Тростянецького районного суду Вінницької області у справі № 129/593/24 від 03.06.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119550316>.
21. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
22. Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс. 2011. 346 с.
23. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/card2#Card>.